

moins, même là il peut se produire des efforts de changement plus ou moins conscients et plus ou moins opportuns. La colonisation allemande dans les hauteurs de Moravie, qui sont une ligne d'axe, et l'essai turc d'une colonisation des Tcherkess dans les Balkans appartiennent à ce type.

Il est naturel que ces efforts soient bien plus nombreux dans les montagnes de frontières et dans les montagnes périphériques à axe. Dans des circonstances plus primitives c'est surtout l'occupation des pâturages, moins souvent la profession de mineur qu'on peut signaler comme un fait passager. La colonisation agraire et finalement la colonisation industrielle présentent des types plus avancés. Les temps modernes ont apporté à plusieurs chaînes de montagnes une manière plus facile et plus avantageuse de gagner la vie par la fréquentation des touristes et des sportsmanns, ce qui a été employé comme une arme politique très importante. La lutte entre le „Slovensko Planinsko Društvo“ (Club alpin slovène) et le „Alpenverein“, le combat de la „Società degli alpinisti tridentini“ contre la même association on été des actions purement politiques et l'on peut dire, sans exagérer, que le sort de la Carinthie aurait été tout autre si le Club alpin slovène avait pu prendre une position sur la pente Nord de Karavanka. Aussi après la guerre, les entreprises des différentes corporations, par exemple en Tchécoslovaquie (Beskidenverein, Karpathenverein, visent très clairement les buts territoriaux des attaques prochaines et l'époque de paix apparente se révèle être une période de préparations tenaces.

Victor Dvorský, Prague.

О НАСЕЉИМА И МИГРАЦИЈАМА У ДУБРОВНИКУ И ОКОЛИНИ¹

I Главне физичке особине

Дубровник и околина не сачињавају у физичком погледу засебну цјелину. Они су приморје Херцеговине, пак се с тога и ту јављају сви карсни феномени, којима обилује Херцеговина. Ради тога је овде довољно, ако се истакну три физичке особине, које су важне са антропо-географског гледишта: 1) планински ланци простиру се у динарском правцу СЗ-ЈИ, 2) висина им расте од приморја према унутрашњости, и 3) зона флиша је јако развијена.

Има три реда планинских ланаца. Најнижи почиње Петком на полуострву Лападу, пак преко Колочеча и Лопуда свршава на Сутилији на Шипану (223 m). То је највећи врх у томе реду. Други ред иде од рта Пелегринина (160 m) у Жупском заливу, простира се преко Жарковице и Срђа (412 m), па даље прама западу захваћа Брачево брдо и Жељин глас, прелази преко Сланскога залива, те Сиачином, Голим бријегом и Штедрицом раздваја Доле од Смоковљана и Ошљега и осталих села, која леже северније од овог планинског ланца. Трећи су низ највиша брда, а почиње Малаштицом на сјеверу Жупе и иде косама, које од краја 14. вијека чине границу између Херцеговине и дубровачког приморја. Јужне стране свих ових планинских низова стрмије су од сјеверних.

Од осталих физичких особина треба још нагласити зону флиша, која се простира на истоку од потока Љуте у Жупи, па иде прама

¹ Предавање одржано у Географском Друштву у Београду 24. XI 23. -- Посебни приказ из радње, која ће изаћи у Етнографском Зборнику: Насеља и порекло становништва под насловом: Дубровник и околина, антропогеографска истраживања.

западу странама Малаштице и Влаштице, прелази у долину Шумета преко седла крај цркве на Бргату. Даље се ова зона може пратити на десној обали Омбле, па преко Затона до Орашца, гдје свршава у мору. Од Трстенога иде испрекидано преко Брсечина, Дубравице, Мајкова, Сланого, Мравинце и цијелог Стонског Приморја. Као свукуд у карсту и овдје се у цијелој зони флиша јављају извори и стварају један од главних увјета за насељавање.

II Села

1. *Положај.* Све наведене физичке особине важне су са антропогеографског гледишта. Са низовима планинских ланаца подударају се три низа села.² Први низ обухваћа сва села на острвима осим Мљета. Другом низу припадају села, која су настала око извора у зони флиша. Трећи низ чине села, која се налазе у карсној удолини између другог и трећег планинског вијенца. Са апсолутном висином планинских ланаца и њиховом удаљеношћу од мора расте и апсолутна висина и удаљеност села. Ради тога народ зове други низ доња села, а трећи горња. Дубравица (409 m) је највише село у цијелој области.

Сва се села налазе на странама брда, а на земљишту, које се не може обрађиват, а често и на самом камену. Већина је заштићена од буре. Бурa је једини вјетар, о којему становништво крша при стварању насеља води у велико рачуна. Осталим вјетровима изложена су многа села, нпр. сва села у другом низу изложена су шилоку. Најбољи положај имају села на западним странама острва, јер су заштићена од буре и од шилока, а окренута су прама сјв.-зап., одакле дува маестрао, који, како је познато, љети надокнађује кишу.

Ријетко које село нема цијели дан сунца. Изнимку прави Суштјепан у Ријечи, гдје зими нема сунца неколико мјесеци.

Воде имају сва села у другом низу, а у првом и трећем већином сакупљају кишницу у густијернама.

Осим поменутих физичких фактора утицали су на положај села и историјски узроци. На свим острвима сва су села била једном удаљена од мора ради несигурности од гусара. На Колочепу, Лопуду и Шипану спустила се већина насеља за великог потреса (1667) на обалу, док су на Мљету остала у унутрашњости.

2. *Тип.* Сва села у околини Дубровника збијеног су типа. Куће су једна уз другу, у групама, које су разбијене уским просторима са скалинима. Изнимка су 3 села: Бабинопоље на Мљету, Орашац и Трстено, који су друског типа. Овај друски тип села развио се тек у 19. вијеку, кад је кметства све то више нестајало, а сељак дошао до властитог земљишта, те се на тај начин отео вољи свога господара и могао градити кућу, гдје је сам хотио. Ово потврђују нове куће, које се истичу између старих и називи за групе старијих кућа, који су се до данас сачували.

3. *Појам о селу.* Појам о селу у цијелој области је исти. Свака група кућа зове се село и има своје име.

И за вријеме републике био је појам о селу исти као данас. У статуту (1272) није тај појам јасно означен, али се у повељама, које говоре о купњи Приморја од Стона до Затона (1399) спомињу села, дапаче пои-

² Усп. Б. Милојевић: Антропогеографска проматрања из Далмације. Гласник срп. геог. друштва св. II. ст.р. 215.

менце. У катастру или Матици (за Стонско Приморје такођер 1399) спомињу се у поглављу „Terrae ruovae“ „villae“ у значењу села, а иначе и „casale“ значи село. Осим ових назива налазе се у Матици још два друга: засеље и селиште. Тако се спомиње: „Tarnouiza la quale fu saseglie de Thocionik“ — „Glumča sellista“ — „Gnatoua sellista“ — „baranoua sellista“. Назив засеље није јасан. Новаковић³ наводи неколико примјера, гдје се на Балканском Полуострву једно те исто село зове час селом час засеоком. По мојем мишљењу Трновица је у ово доба била село, а назив засеље истиче се само зато да се покаже, да је једном припадала Точионику, а од овога доба Имотици. Трновица наиме при подјели Приморја у десетине (desen) није припала, као што је природно, Лисцу или Точионику, већ Имотици. Зашто су Дубровчани овђе пореметили географски ред, којег су се иначе држали, не знамо по досада познатим изворима. — За селиште се сачувао назив до данас, али само као име једног предјела, гдје више нема ни трага нити усмене о селу. Кад је босански краљ Остојан продао Дубровчанима Приморје, није осигурао према републици правни положај својих властеличића, који су остали на својим имањима. Влада је дубровачка од њих захтијевала, да нађу Дубровчанина, који има посједу у тим крајевима, који ће их примити као свога човјека, тј. као кмета. Веома је вјеројатно, да су се многи од тих властеличића иселили са својим кметовима, пак су стога остала нека села пуста — селишта. Исти овај историјски догађај од г. 1399. не искључује једно друго тумачење. Одма иза продаје запитао је краљ босански у Дубровчана, да дозволе његовим људима долазак са стоком на зимовање, али му то није било дозвољено. Према тому селишта, која се у катастру спомињу, могла би бити и сточарска села, у која су сточари из дубровачког залеђа доводили стоку на зимовање, пак су остала пуста, јер нијесу више смјела бити употребљавана у своју сврху.

4. *Старосћ*. У дубровачкој околини може се старост насеља пратити од прехисторијског времена. У Мочиљској шпиљи (350 m над морем) повише Мокошице у Ријечи нађени су остаци лонаца, који су неолитског поријекла.⁴

Из илирскога доба немамо трагова осим можда име *Ragusium*. Гомиле, којих највише има у Стонском Приморју, нијесу ископане, пак се с тога не може још казати, да ли су прехисторијског или илирског поријекла.

Натписи, новци, грађевине, стара гробља, топографска имена, пак остатак многих ријечи,⁵ које данас живе у народу, а могу се растумачити једино као остаци грчких и римских ријечи — јасно говоре, да је у доба грчко и римско било насеља у околини Дубровника и да се континуитет насеља одржао до наших времена.

Иза велике сеобе народа прво од ових дубровачких села спомиње се Ошље у Константина Порфиригенета. У 12. вијеку спомињу

³ Ст. Новаковић: Село, Глас. срп. кр. акад. XXIV. ст. 119 д.

⁴ Ову су пећину истраживали гг. Марцел Пеховаци, Михо Кусијановић, а једном је долазио и г. Цвијић. Пећина је, колико је досада познато, дуга око 600 m. Има обичних пећинских украса. У ничему се не разликује од осталих пећина у Красу. Осим споменутих лонаца нашло се у неколико остатака шпиљскога медвједа. Ископавањем споменутих прехисторијских остатака, поред споменуте господе, и ја сам се бавио.

⁵ Jedes fremde Wort in einer Sprache bedeutet einen fremden Tropfen im Blute des Volkes, dass diese Sprache spricht. — Fr. Ratzel: Nationalitäten und Rassen. Kleine Schriften. II. Band. München und Berlin 1906. стр. 467.

се села, која су лежала у Астареји, тј. у најстаријем дијелу дубровачке републике од св. Јакова на истоку до Орашца на западу. У статуту су наведена села: Велет (касније Плат), Врепит (Жупа) и села у њој: Млини, Сребрно и Чибача, затим даље прама западу Шумет, Груж, Ријека и Затон. На Мљету се спомиње Бабино Поље у 13. вијеку. Крајем 14. и почетком 15. вијека спомиње се велик број данашњих села. Њихова су се имена сачувала у повељама од 1399. и 1404., у катастру, у попису продаја дубровачких из XIV. столећа⁶ и у кизигама, које се односе на сађење лоза из 15 вијека и даље.⁷ У свим изворима прије 15. вијека наведена су сва села Стонског Приморја осим Банића. Клишево је споменуто први пут у попису изданом од Љубића, а не спомиње се иначе нигђе. Немогуће је засада установити, да ли је ово село у првим пописима испуштено или је настало у вријеме од 1399. г. до 1446. Вјероватније ће бити ово последње, јер је у катастру наведено свако и најмање топографско име, од којих су се многа до данас очувала, пак је стога теже претпоставити, да је у онако детаљној радњи, као што је катастар, испуштено једно село. У историји насеља Балканског Полуострва није ово осамљен случај, јер су — по Новаковићевим истраживањима — у старо вријеме села много чешће постајала и ишчезавала, него што би се данас дало замислити. На Мљету села Говеђари и Рупа нијесу наведена у Рацијево попису од 1590. Она су по народној предаји постала пред 150 година.⁸

За Жупу, Шумет и Ријеку знамо мало топографских имена из старијих времена, премда и за Жупу имамо катастар из г. 1363. У повељама се спомињу опћенито Жупа, Шумет и Ријека. У катастру су испуштана она села, која су споменута у статуту очито с тога, што се ту ради о земљама у горњем дијелу жупе, који је дубровачка влада добила од Уроша IV г. 1357. За вријеме диобе спомиње се у Постању — тако се данас зове горњи дио Жупе — само село Макоше, а по ријечима једног свједока постојало је 50 година прије г. 1363. такођер село са 6 кућа. Узимајућ тачност и детаљност катастра као основицу долазимо до закључка, да су села у горњој Жупи настала иза 14. вијека. И тому треба тражити узрок у историји. Препирке, које су се водиле између српских владара и Дубровчана тичале су се управ горњег дијела Жупе. С тога док ово питање није дефинитивно било ријешено, нијесу се могла развијати насеља.

По једној вијести из 15. вијека произлази, да је тада било села, која данас не постоје, или су промијенила име. Године 1449. била је одвојена нова парохија код св. Илара у источном дијелу Жупе од оне старе код св. Магдалене на западу. Осим села „Биело“ (Плат) имала су припасти тој новој парохији 4 села. Прво се звало „Цриепи“, то су очито данашњи Купари, друго „Migliorado velo“, треће „Podrechie“, а четврто „Martolo selo“.⁹ Овим трима последњим селима нема спомена ни у до сада познатим историјским споменицима, ни у народној предаји. С тога се не може установити, да ли су та села нестала или се данас друкчије зову.

⁶ Starine Jugosl. Akademije, knj. XI: Popis prodaja dubrovačkih iz XIV. stoljeća priopćio J. Ljubić. стр. 1—18.

⁷ Raporto de li officiali che furon in terre nuoe ad tagliar le vigne piantate controlli ordini. Рукопис у дубровачком архиву.

⁸ S. Razzi: La stistoria di Ragusa, издао Проф. G. Geleich, Дубровник 1903, стр. 225—229.

⁹ Viridis cap. 402.

За велику већину села у дубровачкој околини знамо само доба, кад се први пут у историји спомињу. Али има два села за која знамо, да су не само основана вољом дубровачке владе, него им је дапаче тачно одређен положај и тип. Године 1441. било је закључено, да се на Бргату, на месту званом Томба, сагради кућа за подкнеза у Жупи. Да кућа не буде на осами закључено је, да се нађе 25 сељака, који ће се настанити у близини куће. Сваки је сељак добивао кућу, обор и земље за врт и виноград. Влада му је давала осим тога 1000 цријепова, потребито дрво и нешто новаца. Земљиште нијесу могли сељаци продати, нити дати у мираз, већ је прелазило у насљество. Ако је женска остала насљедница није се могла удат без дозволе Малог Вијећа. Ако уопће није било насљедника или се женска удала не рефлектирајућ на кућу и земљу, онда се Мало Вијеће бринуло да нађе другога сељака. Сељаци су били ослобођени од сваке јавне радње, само су увијек морали бранити Томбу. Мало је вијеће давало дозволу кому је хтјело. Ко би се обавезао, морао је оградит кућу кроз 3 мјесеца или је иначе губио дозволу. Овом згодом било је такођер одређено, како ће куће бити поредане. Све су куће морале бити на једној страни пута, а међусобом одијељене простором неке одређене ширине. На том мјесту данас постоји Горњи Бргат, а позната је и Томба на улазу у село са југо-западне стране.

Слично је било одређено г. 1364. за Броце (Gerchipiesak) на улазу у стонски залив.¹⁰

III Град

1. *Посџанак*. Дубровник је постао у 7. вијеку. Кад су Словени и Авари порушили грчко-римску колонију Епидаур, потражише избјеглице нову постојбину. Несигурност оних времена упућивала их је као и остале становнике далматинских градова, да се заклоне у мјеста, која су била неприступна Словенима и Аварима. Таква су мјеста била умјетне утврде, попут Диоклецијанове палаче или отоци и хриди. У ову другу категорију иде Дубровник.

2. *Положај*. Мјесто, на којем је настао стари Дубровник, није с географскога гледишта било подесно за развитак једног насеља. Ниједан од увјета, које за развитак и опстанак треба свако насеље, није имало то мјесто. Воде није било, а земља за обрађивање припадала је дошљацима, који су били заузели цијелу околину. Приступ с мора није био повољан, јер лука није била ограђена, а Груж није могао служит као лука Дубровника ради своје удаљености. Везе са залеђем није било, а да је и било, није могла бити сигурна. Ово ново насеље имало је само једну добру страну, која је за она времена свладала све негативне. Мјесто је било неприступно, пак ради тога сигурно. Увијек су у несигурним временима оснивачи нових насеља тражили једино сигурна мјеста, не обазирјући се при том, да ли такво мјесто има све увјете за даљи развитак. Нијесу дакле географски фактори одлучивали при постанку Дубровника, пак се стога и не може протумачит његов развитак географски, већ једино историјски. Има сва сила сличних случајева у историји развитка градова. Овђе спада велик број градова старога вијека, као Делфи, Тебе, Спарта, Лариса и Сардес, а у средњем вијеку нпр. Хамбург, који није саграђен на мјесту,

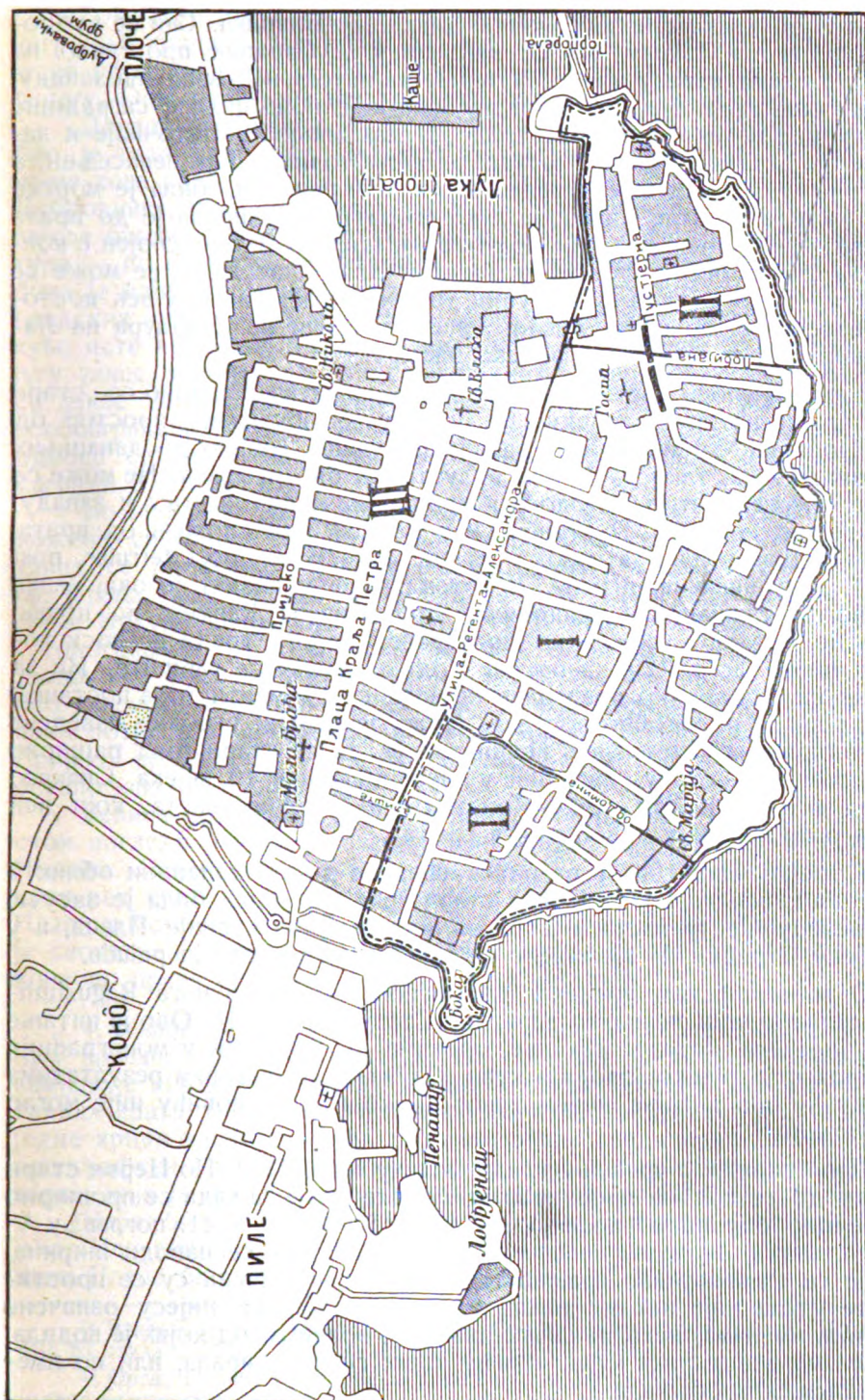
¹⁰ Ant. Jegl' Ivellio: Saggio d'uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa. Ragusa 1873. стр. 103—104. — Viridis cap. CCCXI.

гдје га сад налазимо, нити ради Лабе, нити ради близине Германскога Мора, него с тога, што је ради сигурности свога положаја служио као погранична тврђава и станица за мисионерско дјеловање међу паганским Словенима.¹¹

Чим су настала мирнија времена иза велике сеобе, становници срушеног Епидаура знали су у новом граду створити све увјете, који су касније учинили Дубровник великим. У густижернама су сакупљали кишницу или су доважали из Жупе извор-воду у лађама, док у 15. вијеку нијесу саградиле водовод. Луку су уредили ипак толико, да су већ у 9. вијеку могли трговат по Јадранском мору. У погледу везе са залеђем Дубровник је на бољем положају од Епидаура. Римски пут, који се од главне цесте Нарона-Скардона одвајао и спуштао источније од Малаштице до обода, био је веома незгодан ради великог пада, односно успона. Пут напротив, који води преко Жарковице до платоа код Бргата, много је краћи и мањег је успона. Изградњом овога пута дошао је Дубровник до прелаза на Иваници. Тим је себи отворио од Неретве до Дрима најбоља врата за Балканско Полуострво, а и уклонно задњу потешкоћу за свој развитак. Тако је почео вршит важну улогу посредника између истока и запада. Интересантно је утврдит, кад се то догодило, јер о томе овиси топографски развитак града и почетак јачих миграција прама граду Директних доказа о тому немамо, али без сумње јаче пулсирање живота у Дубровнику није могло да отпочне прије него су се знакови тога јачега живота осјетили на Балканском и Апенинском Полуострву. На Балканском је Полуострву већ у 10. вијеку трговина била доста жива. Трговина Њемачке, Холандије и Скандинавије са Цариградом ударала је преко Београда Дунавом и Црним морем или познатим путем Београд-Цариград. Будући да су Београд, Дубровник, Цариград и Солун четири тачке између којих су текле главне артерије трговачкога саобраћаја на Балканском Полуострву, четири тачке, на којима се Балканско Полуострво спајало са струјама свјетске трговине, то, и ако позитивно не знамо, кад је Дубровник ступио у коло поменутих градова, односно кад је почео трговат са залеђем, знамо ипак, да је то могло бити у 10. вијеку.¹² — С друге стране већ у 9. вијеку неки талијански градови били су на гласу ради своје трговине; у 9. вијеку Дубровник је одољевао навали Арапа кроз 15 мјесеци, а у 10. вијеку Константин Порфиригенет говори, да далматински градови живе од мора. — Сви наведени разлози, као и чињеница, да голи дубровачки крш није могао хранити ни ондашњи мали број становника доводе до закључка, да је у Дубровнику почела цваст трговина најкасније у 10. вијеку. Највјеројатније је, да је она из почетка била једнострана, кретала се само између Италије и Дубровника, а затим се проширила и на Балканско Полуострво. Дубровачки су трговци намиривали само своје домаће потребе и превозили на својим лађама туђу робу — као што и данас раде многи приморци — па тим створили прве темеље властитој трговини. Посао, који је напредовао и захтијевао све то више радника, проузрочио је прве јаче миграције: а ове су опет биле узрок топографског развитка града. На тај се начин догађаји на Балканском и Апенинском Полуострву одразују у животу града, који врше између њих посредничку службу.

¹¹ Fr. Ratzel: Antropogeographie II. стр. 312. Stuttgart 1912 — K. Hassert: Die Städte: Aus Natur und Geisteswelt 163, стр. 9.

¹² Чеда Мијатовић: Студије за историју трговине XIII-ог и XIV-ог века. Гласник срп. учен. друш. XXIII. стр. 217.

Топографски развишак Дубровника.

I — Прва фаза развитка; II — друга; III — трећа, у данашњем опсегу.

3. *Топографски развишак*. Мјесто, које су населили бјегунци из Епидaura, обухваћа средину јужног дијела Дубровника. Сви се дубровачки кроничари слажу, да се најстарији Дубровник простирао на стрмим хридима између улице Побијане на истоку и Домино на западу. Ту подигоше први бјегунци тврђаву, око које придошлице саградише своје кућице и тако основаше град „*civitas antiqua*“. Источније и западније од „старога града“ остао је полуоточић *Labes* ненасељен, а сјеверније тј. у оном дијелу града, који је у равнини, била је морска увала, чији је остатак данашња лука (порат), а допирала је до врата од Пила, тако да је хридасти полуоточић превлаком био спојен с копном. Да ли је ово полуострво било и прије насељено не може се утврдити. Чињеница, да су бјегунци тражили заклоништа у већ постојећим насељима оправдава мисао, да су бјегунци из Епидaura на *Labes* бесу нашли неко грчко или римско насеље.

У другој епоси свога топографскога развитка раширио се „стари град“ прама истоку и западу. На истоку је обухватио простор од улице Побијане до мора, а на западу од улице Домино до данашњих градских зидина, тако да је цио полуоточић био насељен. Не може се доказат да ли се град истодобно проширио прама истоку и западу. Источни дио носи име Пустујерна или Кармен. Прво потјече од врата, која су водила у луку, а изводи се од латинскога „*post terrulas, post terram*“, што значи предграђе. У истом значењу познат је овај назив и у многим талијанским градовима. Други назив Кармен, по цркви, новијег је датума. — Западно предграђе старога града не носи посебног имена до г. 1296, а од ове године звало се гариште. Ни за источно ни за западно предграђе не може се одредити доба постанка, нити да ли су истодобно постала. Ипак, узимајући у обзир наведене разлоге о развитку трговине, вјеројатно је, да се стари град раширио по цијелом полуострву најкасније у првој половини 10. вијека. Свакако се град почео ширити прије Константина Порфирогенета, који већ говори о проширењу првобитнога града.

У трећој епоси свог развитка град је добио данашњи облик и опсег. Удолина, која је дијелила стари град од копна била је засута, а на њезину мјесту настала је *platea* или *campus*, касније Плаца, а у 19. вијеку Страдун. У 13. вијеку спомињу се још куће *in palude*.

О топографском уређењу двоименога и двојезичнога *Ragusium*-Дубровника имамо неколико вијести у Статуту од 1272. Ово је питање поред Јиречека досада најбоље обрадио Л. Војновић у монографији о дубровачко-грушкој продаји кућа. Служећи се његовим резултатима попунит ћу ово питање новим извором, који Л. Војновићу није могао бити познат.¹³

Прве вијести о уређењу града потичу из г. 1272. По Церви стари се град до те године простирао до морске увале, а тада се проширио и бедемима обухватио познији *sexterium S. Vlahii*. У 41. поглављу V. књиге статута, спомиње се свега 13. улица. За 11 се наводи ширина, а двије се спомињу као граница другим улицама. Куда су се простирале те улице није никому никад било јасно. Улице нијесу означене посебним именима, него се свака звала по вратима, од којих је водила, по именима властаника кућа, између којих се простирала, или по именима опћинских објеката.

¹³ Rad jugosl. akad. Knj. 196.

Год. 1296. изгорио је сав град, пак је влада опет издала план за изградњу града (Статут пог. 57, књ. VIII). Из одредаба тада издани јасно произлази, да се овај други план односи на град у данашњем опсегу. Овај план даје нешто више података од онога из г. 1272.

Данашњи Пријеко са Пелинама или сјеверо-источни дио града био је тада први пут систематски изграђен. Како је ту земљиште прије тога изгледало не знамо, али судећи под данашњем предграђу Дубровника, по врту манастира Мале Браће и уопће по странама брда цијеле околине, вјероватно је, да је ту била развијена терасаста култура — по неким хисторичарима — са дрвеним кућицама. Иза пожара била је најпре повучена улица од цркве св. Николе прама западу до градских зидина, јер манастира Мале Браће није било. Саграђене су куће исте величине, а између њих су се простирале од сјевера прама југу улице, такођер до градских зидина на западу. То су улице, које се данас вертикално спуштају прама Плаци Краља Петра. Број тих новосаграђених кућа и улица није споменут у статуту. Остале одредбе односе се на југо-западни дио града, где је било одређено да се сагради 29 нових кућа.

По књизи о „најмовима и земљиштима опћинским“ из г. 1417.¹⁴ можемо сигурније говорити о топографском развоју Пријекога. 15 улица се простирало a parte montis прама Плаци од св. Николе до св. Франа. Сад их има такођер 15, али је једна, најисточнија, затворена. Будући да између г. 1296. и 1417. није било никаквих промјена у топографији града, значи да је 1296. било пројектирано најмање 15 улица, ако их није било више, јер треба узети у обзир, да је г. 1317. био саграђен манастир Фрањеваца. Слике, које приказују Дубровник прије потреса, имају такође 15 улица. Пријеко дакле, особито од улице Пријеко прама Срђу, није промијенило топографски облик, него је остало како је пројектирано 1246.

Велики потрес од 1667. срушио је скоро цио град. У топографском погледу измијенио се онај дио града, гдје је данас Гундулићева Пољана. Прије потреса није постојао — по Меду Пизићу¹⁵ — онај први ред кућа на Плаци од широке улице до св. Влаха, тако да је Плаца у источној својој половини била ширира. За изградњу града био је састављен правилник. Најприје се изградио онај дио Плаце од дивоне до цркве св. Петра, Ловрјенца и Андрије.¹⁶

4. Улице. Морфолошке црте земљишта, на којем лежи град, одређују правац простирања улица. По средини од истока према западу замјењује некадашњу увалу најшира улица Плаца и спаја двоје противних врата. Вертикално на ову улицу падају друге, уже, низ стране једне хриди и једнога брда. У самом плану града може се читат његов топографски развој. Јужна старија страна мање је правилна од сјеверне, која је израђена по споменутом пројекту 1296.

Наредба, да се улице поплучују, била је издата почетком 15. вијека. Плочник је био најприје од опека, а касније од плоча. По средини Плаце био је пијесак још половином 19. вијека.¹⁷

¹⁴ Рукопис у дубровачком Архиву. Ова је књига без наслова. По статуту VIII. 57 звала се: *liber afflictuum et territorium communitatis*.

¹⁵ Орбат Почич: *Пландовања Ивана Бунића Вучичевића. Дубровник, цвијет народног књижевства 1840*, стр. 6.

¹⁶ Узето из рукописа радње, коју о том питању справља проф. Ант. Вучетић.

¹⁷ Ивкан Стојановић: *Најновија повијест Дубровника (у пријеводу Енгелове повијести Дубровачке) Дубровник 1903.*, стр. 277.

Имена улица јављају се у 15. и 16. вијеку, а највише има занатлијских имена. Будући да су занатлије били понајвише Словени, то су и ти називи словенски. Данашња, већином хисторијска имена потичу из 80. година прошлога вијека.

До потреса биле су куће означене бројем, уклесаним у кућном прагу. По готичком начину писања бројеви су из 15. и 16. вијека. Сачувала се једна једина улица, гдје су се сви бројеви сачували, те тако знамо систем нумерисања. Бројеви су ишли редом од једнога краја улице по истој страни до другог, ту би пролазили на другу страну и враћали се опет прама почетном крају, тако да би задњи број остао прама првому.

5. *Зидине.* Зидине су се мијењале прама топографском развиту града. Од најстаријих, које су пасале стари град, нема трага. Данашње су се мијењале од 12. до 15. вијека, док нијесу попримиле садашњи облик. Најстарији материјал била је обична сухомеђа без креча, а неки дапаче мисле, да су обичне дрвене ограде замјењивале прве зидине. Затим се до изума барута градило у кречу. Из овога доба потичу четвороугласте утврде у градским зидинама. Иза изума пушчаног праха грађене су округле утврде.

6. *Врата.* У доба, кад је издан статут, било је седморо врата. У 14. вијеку спомиње се само четверо, која су се очувала до данас.

7. *Лука.* Дубровачки „порат“ је остатак оне засуте увале, која се простирала до врата од Пила. У статуту па све до г. 1485 имамо мало вјести о луци. Тада је био саграђен унутарњи лукобран (каше) и тврђава св. Ивана. Вањски лукобран — Порпорела — саграђен је у 19. вијеку. Прама томе дубровачка лука спада у ред умјетних лука.

8. *Вода.* Већ је споменуто, да је недостатак воде био на путу развита Дубровника. Кишницу су сакупљали у густијернама, као што данас ради велик дио становника карста. Кроничари приповиједају, да су Дубровчани од давнина доводили воду у лађама из Млина у Жупи. Јиречек је нашао о том доказа за 14. вијек. У статуту се спомињу само двије густијерне. Филип de Diversis и првој половини 15. вијека каже, да је било извора, али не сасвим слатке воде, ипак се могла пити. И он спомиње густијерне. Услијед умножавања становника оскудица воде све се више осјећала. С тога дубровачка влада позове из Италије градитеља Онофрија de la Cava, којему повјери градњу водовода.¹⁸ Ово за оно доба мајсторски изведено дјело било је готово 1437. Вода долази из Шумета у удаљености од 8 km., а водовод се простире сјеверо-источним, сјеверо-западним и југозападним странама Срђа. Врела су 103 m над морем, а водовод скоро увијек у истој висини долази до трећег канала, одакле се спушта у град. Вода је текла најприје из једнога врела, али је већ г. 1453. искоришћено других 5, а данас 11. Канал кроз који тече вода градио је Онофрије из кречњака, тако је и данас до трећег канала, а даље су цијеви. Будући да темељ, на којему је лежао канал, није свукуд био солидан, то се канал на неким мјестима спустио, вода се губила, а одатле несташица воде

¹⁸ Јиречек: *Важност Дубровника у трговачкој повјести средњег вијека.* Превео др. Б. Цвјетковић. Дубровник 1915 стр 58.

у Дубровнику. Изгледало је, да је ово у вези са спуштањем далматинске обале, које се хтјело доказати људским творевинама, што се налазе уз обалу. Међутим се успоставило, да о каквом понирању терена у уопће нема говора. Нека су се мјеста спустила само ради тога, јер је темељ био несигуран. Ово се потпуно слаже са Цвијићевом¹⁹ тврдњом, да су људске творевине доспјеле испод површине мора услијед абразије, а не услијед спуштања обале, с разликом, да се овђе не ради о абразији, него о несолидном темељу.

Премда су Дубровчани осигурали град водом, ипак нијесу никад напустили густијерне. Узроци су тому прво бојазан од непријатеља, који их је могао лишити воде, кад је хтио, а онда несташица воде за љетних мјесеца у свим карским изворима. Густијерне су се сачувале до данас; свака кућа има по једну.

9. *Предграђа.* а) Пиле и Плоче. Почетак насеља у данашњим предграђима Пилама и Плочама не може се одредити. Најстарија грађевина, коју спомињу дубровачки кроничари, јест тврђава Ловрјенац, за коју веле, да је саграђена 11. вијека. Будући да ово није иначе утврђено, то се развитак насеља може пратити у овим предграђима тек од почетка 13. вијека. На мјесту, гдје је данас хотел Империјал дизао се у 13. вијеку фрањевачки манастир, а г. 1220 саградио је о свом трошку властелин Циво Гундулић познати манастир св. Јакова у Вишњици. Ловрјенац се поуздано спомиње тек 1301. Филип de Diversis у 15. вијеку спомиње приватне зграде властеле и пучана у граду и ван њега, а посебно спомиње у Пилама велику зграду за машћење. Табор је био стјечиште цијеле трговине, која је познатим трговачким друмом полазила с истока на запад и обратно. С доње стране цесте саграђени су у XVI. в. Лазарети. На Пилама се развијала индустрија. Ту је основана творница сукна у 15. вијеку и већ споменута мастионица. Још очувани назив Брсаље посјећа на игре у разним пригодама, особито о св. Влаху. На слици Дубровника прије потреса може се такођер видјети, како су Пиле биле слабо насељене. Развитак предграђа ометао је онај исти узрок, који је силио бјегунце из Епидаура да саграде град на једној хриди, а Дубровчане, да будно пазе на своје зидине. То је средовјечна несигурност, која је Дубровник пратила до његова пада. Сенат је више пута био справан да сруши и рушио је куће ван градских зидина, само да се лакше брани и да непријатељу одузме сваку погодност при евентуалном опсједању града.

Год. 1667. била су и предграђа уништена од потреса. Годину дана иза катастрофе наредило је Вијеће Умољених, да се у предграђима не смије нити поправљати, нити изнова градити ниједна кућа срушена од потреса. Разлог је овој забрани двострук. Дубровчани су настојали да опустјели град што прије населе, а с друге стране погибел од Турака иза потреса била је доста велика, пак нијесу хтјели, да ново-саграђене и поправљене куће опет руше. Колико је трајала ова забрана не знамо. Грађани су се често обраћали молбом влади за дозволу градње кућа, али су молбе првих година биле одбивене.²⁰ Свакако до пада републике Пиле и Плоче биле су опет насељене, али су многе куће пале жртвом плијена Црногораца почетком 19. вијека. Најинтен-

¹⁹ Ј. Цвијић: Абразиона серија јадранске обале и епирогенетски покрети. Гласник географског друштва. Београд 1922, св. 7. и 8. стр. 83.

²⁰ Consilium Rogatorum 1668—1669. (11. IV. 1669).

живније насељавање било је тек у 19. вијеку, кад је саграђено више од половине данашњих кућа.

Слика предграђа прије насељења позната је из данашње слике терена. И ту се једном простирала терасаста култура. И још има свака кућа на Коналу један или више вртова, терасасто један повише другога, а у једном од њих је кућа.

б) *Груж*. Груж је даље предграђе Дубровника. *Gravosium* се спомиње у 13. вијеку. Крајем тога вијека био је толико насељен, да је била основана братовштина св. Михајла. Филип *di Diversis* (15. в.) спомиње величанствене палаче, окружене лијепим вртовима пуним цвијећа. За његова времена било је неколико цркава. За њим се поводи Раци (16. в.). У 15. вијеку Груж је толико насељен, да су Гружани, који су становали *a parte Vergati*, тј. на подножју и странама Срђа, основали нову братовштину, у којој су при оснивању г. 1435. била уписана 34 брата.²¹

У многим путописима хвали се грушка лука као згодно пристаниште. Ради удаљености од дубровачког друма и несигурности цијела се дубровачка трговина до пада републике кретала преко дубровачке луке. Груж је постао као лука важнији тек у 19. вијеку, особито кад су се параброди појавили у већем броју, пак је дубровачки „порат“ постао преузак за кретање већих бродова. Данашњу важност добила је грушка лука жељезничким спојем за залеђем почетком 20. вијека. Важност би јој више порасла, кад би се зградила жељезница, која би ишла старим жељезничким друмом, те би на тај начин не само земље ближег дубровачког залеђа, него и оне дубоко у унутрашњости све до Београда добиле и на овом мјесту излаз на Јадранско Море.

Треба још споменути, да се у Гружу још око г. 1500. вадила со. За времена републике играо је Груж посебну улогу као бродоградилште. На Кантафигу био је подигнут шкар г. 1525. Он је био познат и изван територија дубровачког. Овај је шкар радио до 50. година 19. вијека, а за кратко вријеме био је обновљен 1868.

Груж је друмског типа, јер су се низови кућа на подножју и странама Срђа и на Лападу, негдје у једном, а негдје у више редова поредали уз обалу, односно уз цесту, која уз њу пролази. И овђе је овај тип настао тек у 19. вијеку.

IV Миграције

1. *Увод*. Најстарије становништво у овој области било је без сумње илирско. Али Илири нијесу овђе оставили никаква трага. Једино је можда име *Ragusium* илирскога поријекла. У 4. вијеку пре Хр. почели су Грци оснивати своје колоније по источним обалама Јадранскога Мора. Епидаур је њихова колонија, а касније су је преузели Римљани. Тек су Грци и Римљани оставили трагова, које још данас налазимо. Грчко-римско становништво дошло је иза пада Епидаура у ужи контакт са надошлим Словенима.

О овоме најстаријем становништву, као ни о становништву уопће овђе неће бити говора. Овде ћемо се позабавити једино миграцијама, које су се кретале прам територију дубровачке републике од 10.

²¹ Monumenta hist. jur. Slav. Merid VII стр. 3—6.

вијека до данас. Најприје ћемо испитат, из којих су земаља нови становници долазили, којим су се саобраћајним линијама кретали, зашто су се селили и напослетку зашто су се кретали баш прама Дубровнику.

2. *Машица земља и линије кретања.* Највише је становништва долазило из Херцеговине, особито из Попова Поља и околине дубровачког друма. Али је било досељеника и из даљих крајева Балканског Полуострва. Јиречек је нашао досељеника из Неретве, Конавала, са Дрине, из Сребрнице, из Праче, Рудника и Новог Брда.²² Барабанти, тј. војници плаћеници поријеклом из Хрватске и Угарске, женили су се и остајали у Дубровнику. Било је затим досељеника из цијеле данашње Далмације, Албаније и напослетку из Италије.

Двјема су се путовима кретале миграције прама територију дубровачке републике. Један је пут водио из залеђа, а други је био онај по мору. Од копнених линија уз безброј путача, које вежу Приморје од Дубровника до Стона са Поповим Пољем, истакао се прелаз Слано-Завала, али је дубровачки друм задржао предност над свим осталим линијама. Досељеници по мору долазили су са три стране: 1) са сјеверо-запада из далматинских градова и хрватског приморја, а по свој прилици и из унутрашње Хрватске (барабанти); 2) са југо-истока из Котора, Будве, Бара и Албаније; 3) са запада из Италије.

3. *Узроци сеобе.* Узроци сеобе били су различити. Међу насељеницима из далматинских градова, па из Котора, Будве и Бара било је властеле и обичних грађана. Властела се често селила ради брака. Которани су удавали своје кћери у Дубровник, а исто тако Задрани. Домаће размирице, које су властели онемогућивале даљи боравак у родном граду, биле су такођер често узроком сеобе. Обични грађани долазили су понајвише као занатлије.

Арбанаса је било већ у 13. вијеку у Дубровнику. При крају средњега вијека налазимо их као трговце, раднике сваке врсте, а особито као фратре и попове, јер се Дубровчани нијесу радо посвећивали свећеничком звању у доба, кад је цвала трговина и поморство.

Талијани су долазили као занатлије, вјештаци у разним индустријским радњама, као лијечници, учитељи, нотари, канцелари и увијек су у Дубровнику налазили довољно зараде, а неке су и сами Дубровчани тражили. Они су били из свих мјеста Италије, али превлађују мјеста уз обалу Јадрана.²³ Женидбом би се јаче привезали уз нову домовину, пак њихова дјеца нијесу више ни мислила на повратак у Италију. Услијед мјешовитих брака дјеца су заборављала очеву поријекло и сматрали се Дубровчанима. И данас дјеца из мјешовитог брака „Пужиза“ и Дубровкиње говоре очев и мајчин језик.

Становници дубровачког залеђа селили су се или ради турске најезде или из економских разлога. Истина, крш дубровачки мало је у чему богатији од херцеговачког. Стога узрок сеоба на земљиште дубровачко не треба тражити у богатству, које је произлазило из плодности земљишта. Тај је узрок више мање идентичан свим миграцијама од сјевера прама обалама Средиземнога Мора.²⁴ Богатство Дубровника било је Херцеговцу добро познато. Гледао га је у самом граду или

²² Jireček: Die Romanen I. стр. 43—44.

²³ Jireček: Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv f. sl. Phil. XXV. стр. 515.

²⁴ A. Philippson: Das Mittelmeergebiet. Leipzig 1904. стр. 1.

на дубровачком друму, куда је сваки дан пролазила трговина из Дубровника и обратно. Глад, која је у Херцеговини често гост, у Дубровнику је била ријетка и само моментална. Посебни чиновници пазили су, да државни хамбари не остану без жита, које је држава у гладним годинама дјелила сиромашном народу уз малу цијену или бадава. Даће су Херцеговци знали, да је „повластица своје врсте бити кмет дубровачки. Увјети истина нијесу били блажи, али се живјело у уређеној држави, гдје су кметска права, иако ограничена, била поштована и од суда заштићена, гдје се знало, што је дужност, гдје су и кмету била отворена сва врела добитка, с којих је Дубровник постао моћан и гдје за четири стотине година није ступила нога непријатељска“.²⁵ Ради тога су се господари захумских и травуњских земаља често тужили, да им људи бјеже на дубровачко земљиште и да тамо налазе уточишта.

Осим ових узрока треба навести и оне, које ћемо по Цвијићу назвати случајним, али који су за миграције од не мање важности од споменутих.

Мало је градова, у којима је куга тако често харала као у Дубровнику. Од г. 1342. до 1691. враћала се 18 пута. Бројеви губитака наведених од дубровачких кроничара биће претјерани, али је без двојбе било губитака, које је требало надокнадити, јер је управ највише страдала радна снага у људи, на бродовима и магацинима. Чим би прошла погибао, ето пригоде Херцеговцу да се усели.

Потрес је такођер једна од оних елементарних несрећа, која је често стизала Дубровник. Премда и потреси нијесу ништа мање били рјеђи од куге, иако осим г. 1667 није било већих губитака. За великог потреса не зна се тачан број жртава. Изгледа да је било око 5000 мртвих.

4. *Ушлицај дубровачке владе на усељивање.* Из досада реченога произлази, да су услови и у матици земљи и у новој земљи били за сеобу на погоднији. Али земља, у коју се усељавало била је административно веома добро уређена држава, у којој се ради маленог броја становника могло водит рачуна о сваком поданику, па се с тога није могао нико уселити, а да власт није то дознала у најкраће вријеме. Стога ћемо се посебно позабавит питањем, како је дубровачка република регулисала усељивање.

Како се увећавао опсег републике, тако су се сваки пут издавале нове наредбе гледе усељивања у новостечене земље. Год. 1385. било је одређено, да се у „Жупи и у другим земљама дарованим од цара Уроша, господара тих земаља, могу градит куће и колибе за становање људи, могу се доводит сељаци и кметови странци, али не они, који стоје или су стали неко вријеме у околини Дубровника. Ако између тих сељака странаца има Словена, који би се хтјели тамо населит, најприје морају становаг у граду годину дана, а тек онда могу отићи и остати у реченим земљама. Они могу вршит сваку радњу на земљи, али не могу садит лозу“. Затим се одређују казне за оне, који се огријеше о тај закон. — Овај је закон био замијењен г. 1413. блажим, јер је први био одвише строг и на штету опћине и грађана. По новом закону, доста је било да се будући кмет пријави писмено у канцеларији, да станује годину дана — по свој прилици, где му

²⁵ М. Medini: О постанку и развоју кметских и тежаčkih односаја у Далмацији. Загреб. 1920. стр. 89.

господар одреди²⁶ — а онда може слободно становау у новим земљама, ако није било запреке са стране којег господара. Ова задња клаузола значи, ако већ није био кмет, јер је у том случају губио повластицу бити кмет дубровачки.

У наведеним одредбама ради се само о становништву на селу. У закључцима Великога Вијећа често се чита, да један или други *habitor Ragusii* постаје *civis*. Само ово истицање „становник“ и „грађанин“ показује, да су и остали дошљаци без обзира одакле су, морали неко вријеме проборавити у граду, а тек онда би добили грађанско право. За Словене, који су хтјели из залеђа доћи директно у град, био је половином 15. вијека издан посебан закон. Најприје је у том закону забрањено Маломе Вијећу, да Словенима подјељује грађанско право. Ако је неки Словен желио да постане грађанином Дубровника, онда је његова молба долазила пред Мало Вијеће, у којему је морало бити присутно свих 12 чланова. Ако је 8 чланова молбу примило, онда је ишла у Велико Вијеће где је морало бити присутно најмање 100 чланова, од којих је морало гласовати два дијела за. Тек онда је дотични био примљен у ред грађана.²⁷

У погледу насељавања града важна су два закључка из г. 1363. 23. јула изабрана су 3 властелина, да нађу начина, како ће се населити град Дубровник. 3 септембра било је одлучено, да се пошаљу 2 добра човјека к Власима, да их доведу у Дубровник. По мишљењу Јиречек-кову у овом задњем закључку ради се само о добављању радника, које су Дубровчани требали за рад у луци. Да ли је Јиречек био познат и онај први закључак, не може се установити из његових радова. Можда оба ова закључка стоје у уској вези. Треба напоменути, да је исте године харала куга у Дубровнику, а да се град није могао још опоравити од оне, која је г. 1348. харала у цијелој Европи, кад је Дубровник изгубио 160 властелина и око 1000 осталих грађана. Без обзира на то, у каквој вези стоје два споменута закључка, први особито јасно казује, да су Дубровчани сваки пут, кад им је нестало становника, тражили начина, како ће свој град населити. Ова друга одлука као и већ позната чињеница, да су свакога грађанина хтјели прије упознат, говоре за то, да Дубровчани нијесу ни у најтежим приликама примали у ред грађана, ко се први пријавио, већ се увијек бирало. Зато се у првом случају тражи начин усељавања, а у другом се шаљу два добра човјека, очито ради избора. Не знамо за сада, да ли се Дубровник и касније требао бринути за добављање нових грађана, али судећи по његовој богатству, познату по свим околним земљама, вјеројатно је, да се иначе пријављивало више молитеља, него што су Дубровчани требали.

Што се тиче начина усељавања из досада реченог произлази, да се сеоско и градско становништво селило појединачно. Будући да при усељавању нико није био сигуран, да ли ће му бити дозвољено да тамо трајно остане, може се предпоставити, да су долазили само мушкарци, а нове су породице стварали женидбама са старим становништвом, које су затекли у новој домовини. Изнимка је онај случај са Сло-

²⁶ Овђе закон није јасан, јер се не каже, гдје сељак треба да проборава годину дана. Кад неби ту годину живио негдје на селу него у граду, онда закон неби био блажи, осим што је била блажа казна за прекршиоце, а тим се није могло ни сељаку ни господару, а закон је хтио помоћ једној и другој страни.

²⁷ *Viridis cap. 428.*

венима, који су хтјели доћи у град, јер се у повољном ријешењу његове молбе могао уселиг са цијелом породицом. О изнимним случајевима усељавања у масама биће касније говора.

Двострук је био узрок због којег су били Дубровчани оволико пажње и бриге посвећивали питању усељавања: један је био економске нарави а други политичке. Превелик број становника на селу и у граду не би у гладним годинама могли хранити или би барем били присиљени на непотребите новчане издатке. Земље за обрађивање било је премало, а радника за рад у граду није се тешко налазило. К тому треба напоменути, да су робови вршили сваки физички посао: били су земљорадници, морнари, слуге итд. Трговање с робовима било је истина забрањено у 15. в., али је било слободно држати роба за своју службу. Стога су сувишне биле нове радне снаге.²⁸

Познат је принцип државне политике дубровачких госпара: очувати хомогеност. Ниједан се грађанин није смио истицати без обзира, којему сталежу он припадао.²⁹ Ради тога је кнез владао мјесец дана; ради тога дуго времена није могао Дубровчанин бити бискуп у Дубровнику. Са гледишта хомогености треба просуђивати и строге законе, којим је скоро све до пада републике била у Дубровнику забрањена свака друга вјера осим католичке. Православни су могли држати капелу у приватној кући тек у 18. вијеку, и то интервенцијом Русије. Жидови су били толерирани, али се у вјерском погледу нијесу смјели истицати. Ширењу Лутерове науке знала је власт у заметку стати на пут. Сви се ови вјерски закони оснивају на познатом средовјечном принципу: *сuius regio, ilius religio*, а циљ им није вјерски, него политички — очуват хомогеност у држави.

С овога истога гледишта очувања хомогености у држави треба проматрати и наредбе о усељавању. Особито упада у око појединачно усељавање и боравак у граду годину дана, а касније на селу. Није било поданика у држави, кога није неко од властеле познавао. На тај начин била је искључена могућност, да се уселе елементи, који су могли пореметити устаљене принципе државне политике.

Ипак је еластична дубровачка дипломатија знала кроз прсте гледати на властите наредбе. Дубровчани су поред строгих закона о вјери обећали Вуку Бранковићу, да ће не само њега и дјецу примити, него ће му дозволит градњу православне цркве. Исто су тако либерални били у разним другим згодама, кад се радило о усељавању. Примали су политичке бјегунце и пазили, да им влас на глави не опане њиховом кривњом. Не би их никад изручили, иако су сами тим били извргнути особитим погубљима. Дубровчани су напokon одустајали од обичне процедуре, којом су се служили при појединачном усељавању, те су дозвољавали бјегунцима испред Турака усељавање у масама. Никола Рањина забиљежио је, како је г. 1371. дошло у Дубровник велико мноштво људи из Босне с фамилијама и великим имањем, како су их Турци гонили и како су утекли, да се склоне од опасности. Они су по Рањини били примљени за грађане дубровачке. Стојан Но-

²⁸ М. Medini: О postanku i razvitku kmetskih i težačkih одношја у Далмацији. Zadar 1920. стр. 67, 77.

²⁹ Ипак није развитак индивидуалности био у Дубровнику спријечен, већ само ограничен. Требало би, да се неко од наших хисторичара позабави тим питањем и да покуша наћи до којег је ступња дозвољавала дубровачка влада развитак индивидуалности. Интересантно питање, али и доста тешко. На ово сам био упозорен од једног доброг познаваоца дубровачке хисторије, којему је на жалост перо тешко.

ваковић је мишљења да у овој биљешци мјесто Босна треба ставити Македонија, јер су бјегунци те године могли бити из Кратова, на које се турска сила сломила послје пропасти на Марици. А људи ти нијесу били сиротиња, него имућан народ, који није био рад да се изложи пљачкању.³⁰ — Год. 1836. дозвољено је Власима и околним становницима, тј. Словенима, да нађу пред Турцима заклоништа на полуострву Рату са породицама, стоком и цијелим својим имањем. Исто се понављало г. 1390. и 1391., а Јиречек каже, да се то често догађало и касније.³¹ За г. 1463., кад је пала Босна, Трухелка је исписао из дубровачког архива неколико примјера, који потврђују, да је дубровачко земљиште било дано као заклониште појединцима и масама. Сеобе у масама биле су привремене. Познат је само један случај — осим оног Новаковићевог — трајног досељавања у масама. Бјелице, зетско племе Влаха, које се састојало од 50—60 кућа, пријавило се г. 1430. за боравак у Планинама, сјеверном дијелу Конавала. Ово је Велико Вијеће дозволило уз неке привремене олакшице. Није хисторијски доказано, да ли се ово племе збиља доселило. — Наравно споменуто попуштање уселавања ради опасности од Турака ишло је до неке границе. Год. 1416. било се уселило сувише избјеглица, пак им је с тога дубровачка влада наредила, да у најкраће вријеме оставе дубровачки териториј.³²

5. *Унутрашње миграције.* Оне су се кретале или прама граду или из горњих села прама доњим и острвима. У град су долазили у првом реду оточани, јер тамо није било кметства у толикој мери као на копну (осим Астареје). Имућнији оточани увијек су настојали, да се настане у граду. Они су често вршили важне државне послове, у колико им је то као пучанима било дозвољено.

Сељење из једног села у друго као и долазак из горњих и доњих села у град већ је био тежи. Сељак дубровачки, кад је једном изабрао свога господара, није лако могао оставити земљу, јер је иначе губио повластицу бити кмет дубровачки.³³ Ипак има породица, које знају, да су њихови стари дошли из једнога село у друго. Под којим се увјетима то догађало, данас више сељаци не знају. За наш случај ова је предаја важна, јер доказује, да је под републиком било унутрашњих сеоба. — Али кмету нијесу била затворена ни градска врата. У младим годинама дошао би у град, гдје би постао шегрт или слуга (дјетић) у дућану. Кад би заштедио нешто пара, могао је отворити свој дућан, ако би му то допустили мајстори, који би се прије увјерили, колико је вјешт послу. Често је властела постављала дјетиће за капетане бродова или их је слала у свећенички сталеж.

Сељачке породице долазиле су до имутка често радо и изван Дубровника. Бројне породице слале су једног или више чланова у Леванат, гдје би најприје као слуге и помоћници дубровачких трговаца, а касније као самостални трговци стицали велико богатство. На повратку нијесу се враћали на село, него су долазили у град, гдје би

³⁰ Ст. Новаковић: Срби и Турци XIV и XV века. Београд 1893. стр. 185.

³¹ Jireček: Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa. Sitzungsberichte der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Prag 1879. стр. 117.

³² Др. Ђ. Трухелка: Турско-словјенски споменици дубровачке архиве. Сарајево 1911. стр. 189.

³³ М. Medini: op. cit. стр. 89. Ово је најбоља радња о кметском питању. У колико кметски одношаји утичу на миграције држао сам се Мединове радње.

придошла и остала породица са села.³⁴ Стари Леванат, а ту је спадало и цијело Балканско Полуострво источније од линије Дубровник-Београд, замијенила је у новије вријеме Америка.

Кад се говори о унутрашњим миграцијама треба споменути и сеобу из града прама селу. Она је оставила антрополошких трагова до данас, пак је стога треба споменути. Властеоски синови често су заборављали на сталешко достојанство, до којег су толико држали њихови очеви. Није овђе мјесто причању о тајнама, које су се одигравале уским неосвијетљеним улицама старога Дубровника. Доста је споменути, да је Велико Вијеће г. 1432. основало сиротиште, једно од првих те врсти у Европи, гдје су понајвише дјевојке из околине, које су као слушкиње живјеле у граду, носиле своју незакониту дјецу. То је било тако удешено, да се никад није знало, ко је дијете донио. Властела се бринула за ту своју незакониту дјецу тако, да им је давала зараде у самом граду или им је подјељивала земљишта на селу. Да такве дјеце није мало било, показују оне фирне, каткада управ аристократске црте сељака и сељанка из околине Дубровника, којим се странац особито диви и чуди јер им не зна узрока.

6. *Миграције у 19. вијеку.*³⁵ Иза пада републике прилике су се сасвим измијениле. Пропаст државне самосталности одразила се у сваком погледу. Најприје је нестало уредаба, које су регулисале усељавање. У правном смислу нестало је разлика између властеле и невластеле. Племство се није знало снаћи у новим приликама, запустило је своја имања и једва је дочекало, кад се нашао неко, да их купи. Узрок није само апатија прама свему, него и интереси. Земља није више давала властелину под Аустријом, што му је давала под републиком. Властелин је морао плаћати порез, није могао штитити своју робу својим царинским системима, нити јој одређивати цијене. Кметско питање било је толико ријешено, што је нестало дужности работе. Поморска трговина почела је све то више пропадати, а у колико је било, та није била у рукама властеле.

С друге стране сељак је стицао све то више богатства. Од год. 1800—1805. толико су се обогатиле неке пучке породице, да су држале десеторо служинчади, а посуђе су имали од злата и сребра. Живот је био јефтин. Криомчарило се из Херцеговине месо и дуван. Било је сељака, који су само на тај начин дошли до богатства. Ипак један од главних извора богатства сељачких породица била је већ у првој половини 19. вијека и остала је до данас — Америка. Нема села у околини Дубровника, из којег не би био когод у Америци, а у многим селима нема породице, из које се није један или више чланова трајно или привремено иселио. Сели се мушко и женско. Већина се сели привремено, а мањи се број не враћа. Они су за материјално стање веома важан фактор. Нема подужећа, које не би водило рачуна о новцу исељеника у Америци. Исељеници шаљу новац за градњу и поправак цркава, школа, опћинских домова, за градњу лука итд. Они, који се не враћају не забораве својих у домовини. Иначе су они веома богати и воде каткада главну ријеч у администрацији и трговини земље, у којој

³⁴ Неколико примјера о том питању има у генеалогјама, које се чувају у библиотекама Фрањеваца и Домениканаца у Дубровнику.

³⁵ Многи подаци за историју Дубровника у 19. вијеку узети су из најновије повјести Дубровника од Ивана кан. Стојановића. (Прилог преводу Енгелове историје Дубровачке републике). Дубровник 1903.

живе. Познати су у Јужној Америци Бабурица са Колочепом и браћа Михановићи из Дола. — Они, који се врате донесу толико новаца, да њиховим доласком настане преокрет у материјалном стању куће. Посљедица промјена у материјалном стању сељака јесу миграције. Било је сеоба кроз 19. вијек, а обнављају се и данас из горњих села у доња, на острва и директно у град, или пак из доњих села и острва у град. Али има и сељака, обогачених у Америци, који нерадо остављају родну грудку. Они се само откупе од кметства, а иначе и даље живе сељачким животом.

Осим ових иселавања и унутрашњих сеоба, који стоје у уској вези, има често унутрашњих сеоба услјед женидбе. Муж дође на женино имање. Понајвише задржи своје име, ријетко прими женино, а има случајева, гдје задржи и своје и женино.

Вањске миграције прама граду и прама цијелој области задржале су исти правац као и под републиком. Услјед опадања важности самога града и миграције су све рјеђе. Из Италије долазе „Пујизи“ понајвише као трговци воћем и поврћем или као зидари. Из остале Далмације населио се велик број. То су понајвише чиновници, који ту остану. Најинтересантнија је опет сеоба из залеђа. Кад је пала република почели су константно придолазити Херцеговци без разлике вјере, јер запрека у том погледу није више било. Има неколико католичких породица, које су се доселиле из Херцеговине кроз 19. вијек, али су у већини оне православне. Њихово сам досељавање пратио по књигама крштених, вјенчаних и мртвих, које почињу од 1814. Мјеста одакле су долазиле остала су иста: околина дубровачког друма и Попово Поље. Има неколико породица из Мостара. Данас живи у Дуоровнику 165 православних породица. Од тих су поријеклом из Херцеговине 64, из Боке 12, из остале Далмације 18, а остале су из разних наших крајева. Усељавање је било појединачно. Било је усељавања и у масама, али привременог. Тако је на пр. г. 1875.—76. забиљежено 52 крштења с опаском; „од родитеља пребјеглих у вријеме побуне“. Веома је мали број оних, који су овом згодом остали. — По занимању су досељеници из Херцеговине већином трговци. Док су се у Пилама правили вунени покривачи (бијељи), били су многи ђебеџије. Као трговци су добри, поштени и солидни, и брзо дођу до богаства. Собом не доносе иметка, пак с тога почињу као трговачки помоћници, а затим отворе свој дућан.

Досељеници без разлике били они из околине Дубровника, Херцеговине или осталих крајева поприме брзо неке особине Дубровчана. Њихова дјеча тако говоре дубровачким дијалектом, да је тешко разликовати, да ли су досељеници или Дубровчани. Сваки од њих хоће да постане госпар дубровачки. То њихово настојање лијепом црта Дум Иво Стојановић: једна особа такве породице (т.ј. скоро досељене) рече ми скоро разговарајућ се о једном спроводу: „На спроводу су била многа господа, кнез Н. Н., други кнез Н. Н., градски тај и тај барун, наш домаћин од куће, in somma tutta l' aristocrazia.“³⁶

Гледајући размјер данашњега становништва у граду, опажа се, како мало има становника стариног из Дубровника и околине. Од 1300 породица, а те су узете из пописа тучанства 1910. испитујућ усмено старије поуздане особе дознао сам, да поријеклом из Дубровника нема него око $\frac{1}{3}$.

³⁶ Словинац VI. стр. 85.

На село је долазило кроз 19. вијек такођер новог становништва. Херцеговци су долазили као кметови или слуге (дјетићи), пак би се оженили и остали на женину имању.

Присподобимо ли данашње становништво са оним прошлих вјекова, одма се запажа, да је прије становништво долазило већином из залеђа. Док су прије Херцеговци били у апсолутној већини, сад су у релативној, јер је број из свих осталих крајева већи од броја усељеника из Херцеговине. Има ипак разлике између оних из других крајева и оних из Херцеговине. Из других крајева, особито из Далмације, не долазе неком нарочитом сврхом. Они дођу или као чиновници пак ту остану, или се ожене или због било којег другог разлога. Херцеговац долази понајвише као трговац и у тому — како је већ речено — успијева.

Градско се становништво у прошлим вјековима као и данас често мијењало. Село није увијек било изложено честим промјенама становништва, али се и тамо ипак мијењало. Неке се данашње породице спомињу непосредно иза великог потреса. Изнимке су мјеста која су била потресом уништена. Ту је становништво много млађе. За једну једину породицу могло би се за сада казати, да је још из 14. вијека. У катастру од 1399. спомињу се Глумчева селишта. Глумаца има данас у Лисцу. Наравно, тешко је доказат, да ли је данашња породица идентична са оном из 15. вијека, пак с тога и то остаје за сада нагађање. Али није искључена могућност, да се то докаже, за ту и за многе друге породице, кад узимамо више података из богатог дубровачког архива.

По досада стеченом искуству требат ће у нашим приморским крајевима архивској грађи у питању поријекла становништва посветити особиту пажњу, јер и оно мало усмене предаје, што још има, нагло нестаје. Исто тако треба ће потражити ријешење и многих осталих антропогеографских питања у историји, јер се многа од тих питања не би могла ријешити без историјске грађе.

Д-р Илија Синдик.

ИЗ ЖИВОТА ГРАДА ШАПЦА

Почињемо описом Шапца из првих година XIX века. Тада је био раздељен на два дела: Град и Бајир. Градом се у то доба звао цео данашњи градски простор уз цело своје поље и Дудару, који су били и насељени и звали се *Пољане*. Бајиром, и онда и данас, звале се поједине, узвишене стране рекавице Камичка. У граду је била посада, војне и цивилне власти, уз масу незапосленог господарског елемента, који је с времена на време чинио испаде по граду и околини и враћао се с богатим пленом. У Град се улазило са запада на велику гвоздenu капију, на којој је била увек строга стража. Цео је град био пун дућана, и магаза и тезги где су седели трговци и занатлије и продавали. Све се становништво састојало од Турака, Јермена, Јевреја, Грка, Цинцара и тако малог броја Срба, да су се могли на прсте избројати. Јевреји и Јермени спадали су под заштиту других држава, били с осталима тако туђи сељацима, да су их нерадо гледали и призивали.

Пољане, у колико нису биле у опасности од воде, биле су насељене муслиманском сиротињом, које је било доста и која се бавила ситним занатима, надничењем, риболовом, вођњом и преносом, па и